

JUHO RANTALA

Huomioita *homo debitorista*

Maurizio Lazzarato, *Velkaantunut ihminen* (La fabrique de l'homme endetté. Essai sur la condition néolibérale, 2011). Suom. Anna Tuomikoski. Tutkijaliitto, Helsinki 2014. 160 s.

”Olen tehnyt orjan työtä,
kainnut karjoja elämän,
kruunupääksi nyt palajan,
iloiseksi itsekseni.”

– Eino Leino, ”Auringon hyvästijättö”, *Helkavirsiä II*.

Uusvasemmistolaisen velka- ja talouskriittikin yksi laaja kaari alkaa Karl Marxin ohella Friedrich Nietzschestä. *Moraalin alkuperästä* (1887) esittelee velan ja synnin välisen yhteyden sekä käsittelee oman-tunnon, moraalien ja vallankäytön limittymistä kristinuskossa ja yhteiskunnassa. Ranskalaisfilosofit Michel Foucault, Gilles Deleuze ja Félix Guattari ovat jatkaneet analyysipereirinnettä 1900-luvun jälkipuoliskolla, ja heidän työtään ovat puolestaan vieneet eteenpäin Giorgio Agamben, Antonio Negri ja Michael Hardt sekä finanssitalouteen keskittynyt Christian Marazzi.

Italiassa syntynyt ja sittemmin ranskalaistunut sosiologi ja filosofi Maurizio Lazzarato ei ole suuri poikkeus tässä traditiossa. Häneltä on aiemmin suomennettu vain teoreettisempi teos *Kapitalismin val-lankumoukset* (2006) Tutkijaliiton kustantamana ja muutama artikkeli *Megafoni.net*-sivustolla. Toissa vuonna suomennettu *Velkaantunut ihminen* tiivistää Lazzaraton aikaisemmin käsittelemiä aiheita uudeksi keskustelunavaukseksi. Marxin, Nietzschin, Foucault'n sekä Deleuzen ja Guattarin lisäksi teoreettisena taustatukena vilahtelevat Gabriel Tarde, André Orléan sekä William James.

Velkaantunut ihminen keskittyy velan filosofiseen historiaan. Sen valossa ruoditaan nykyistä historiallista tilannetta, jossa finanssikapitalismi

hallitsee maailmantaloutta velan ja luoton avulla. Taloustieteessä on tapana erotella kolmenlaista velkaa: yksityistä, julkista sekä ulkomaan-velkaa¹. Myös vasemmistolainen ja keynesiläinen retoriikka seuraa tätä erottelua ja painottaa lisävelan ottoa erityisesti laskusuhdanteessa. Lazzarato kuitenkin poikkeaa tästä käytännöstä. Hän osoittaa yksityisen ja julkisen velan yhteisen perustan: velkatalouden välityksellä harjoitetut hallinnan tekniikat ja subjektituotanto lävistävät kaikenlaista velkaa. Kun kaikki raha on velkaa ja kaikki osallistuvat velkatalouteen, vaikka vain luottokorttien tai julkisen velan välityksellä, kaikista tulee velallisia pääoman edessä.

Velan synty

Lazzarato aloittaa perustelunsa kaukaa, Nietzschin sekä Deleuzen ja Guattarin analyyseista. Heidän mukaansa yhteiskunnan taustalla vaikuttaa epäsymmetrinen velka- ja luottosuhde, joka tuottaa velallisen subjektin ja tämän moraalien. Yhteiskunta saa alkunsa voimien epätasapainosta, ei vaihdosta, joka edellyttäisi tasa-arvoa. Lazzarato kuitenkin tähdentää, ettei vaihto ole kadonnut mihinkään. Se ei vain ole tasa-arvoista vaan perustuu valtaeroille. Nietzscheläisen käsityksen mukaan aikaisemmin oltiin ”velkaa” synneistä Jumalalle ja esi-isille, mutta modernissa yhteiskunnassa tämä velkasuhde on kääntynyt yksilön ja yhteiskunnan väliseksi. Samalla vas-

tuullisuus velasta on muuttunut syyllisyydeksi. Teoreettisten muotoilujen taustalla on saksan *Schuld*-sanan etymologia: sana taipuu niin ”velaksi” kuin ”synniksikin”. Kapitalismi toistaa talouden tasolla kristinuskon sisäistämisen äärettömän velan, jota ei voida maksaa takaisin. Äärettömyys on nyt vain pääoman liikettä, ”kun raha velan ansiosta yhä uudestaan ylittää omat rajansa” (69).

Lazzaraton analyyseissa yhteiskunnallisen järjestymisen arkkityypiksi nousee luotto eli ”lupaus maksusta”. Lain veloitteella sekä omantunnon ja muistin muokkauksella iskostetaan taloussubjektiin syyllisyys sekä velvollisuus taata itsensä tulevaisuutena eli ihmisenä, joka lupaa maksaa velkansa takaisin. Ihmisestä tehdään näin laskettava, mitattava, säännöllinen ja yksimuotoinen – ja ennen kaikkea ennakoitava.

Yksi suurimmista Lazzaraton teoksen ongelmista on kuitenkin juuri teoreettisen taustan spekulatiivisuus. Esimerkiksi antropologi David Graeber on kritisoinut Nietzschin, Deleuzen ja Guattarin analyysejä siitä, että ne sivuuttavat velan todelliset ilmenemismuodot eri yhteiskunnissa ja eri aikakausina. Toisaalta Graeber myös ymmärtää Nietzschin abstraktia kapitalistisen yhteiskunnan genealogiaa: sen tarkoituksena on selittää yhteiskunnallista suhdetta lähtien nykyäänkin valitsevasta arkipäivän ”porvarillisesta” käsityksestä, jossa ihminen nähdään itsekeskeisenä rationaalisena laskukoneena ja jossa yhteiskunnan ainoa

tehtävä on tuottaa ihmisten väliset konfliktit estävä turvaverkko.²

Myös Lazzaraton kuvaus finanssitaloudesta pysyttelee pääasiassa abstraktilla tasolla. Edellä mainittujen teoreetikoiden lisäksi hän tukeutuu Marxiin ja toteaa rahamarkkinoiden pääoman olevan kapitalistisen luokan yhteistä pääomaa, joka on pankkiirien valvonnassa. Luotto tarjoaa (niille joilla luottoa on) käyttöoikeuden vieraaseen omaisuuteen. Pääoma on yhteiskunnassa luomisen ja tuhoamisen väline: se takaa mahdollisuuden päättää tulevasta tuotannosta ja kauppatavaroista sekä valta- ja alistussuhteista. Markkinatalouden virta on vallan virtaa. Lopulta ainoiksi tulevaisuuden näkyviksi nousevat rahaa synnyttävät tautologiat: ”tuotanto tuotannon vuoksi” (41). Toista yksilöä ei kohdata yhteiskunnassa enää tasavertaisena eikä tätä tunnusteta, vaan luotto riistää lopulta koko yhteisön rakentumisen eettistä työtä ja identiteettien muotoutumista. ”Hyvästä ihmisestä” tulee ”maksukykyinen ihminen”, jolloin maksukyvyistä on muodostunut moraalinen mitta (49).

Toisin kuin suuressa osassa perinteistä vasemmistolaisista diskursseista, Lazzarato ei näe finanssitalouden olevan ”hallinnasta riistätynyttä keinottelua, joka kaipaisi sääntelyä” eikä ”yksi ’ihmisluonnon’ *abneuden* ja *rahanhimon* ilmaus” (21). Finanssitalous on Lazzaratonle yksinkertaisesti valtasuhde. Talous näyttyy myös välittömästi subjektiivisena, sillä velka on taloudellinen suhde, joka edellyttää subjektien muo- vaimista. Subjektituotanto on elimellinen osa nykytaloutta. Sen tuottama alistettu subjekti on ”tavara”, joka ottaa osaa kaikkien muiden tavaroiden tuotantoon” (30). Lazzarato kuvaa näitä subjektiin kohdistuvia toimia ”uusliberaaleiksi tekniikoiksi”.

Valta kapitalismissa

Usein kriittisissä analyyseissa 1900-luvun loppua ja 2000-luvun alkua läpäisevä kehitys nähdään uusliberalismin aikakautena. Uusliberalismin voi kiteyttää olevan klassista

liberalismia varioiva ajatussuunta tai toimijoiden ryhmittymä, jonka tarkoitus on ollut ”valtion valtaaminen”.³

Mutta mitä tarkkaan ottaen ovat uusliberaalit ”tekniikat”? Tiivistäen voidaan sanoa, että ne ovat yrityksiä tehdä kaikista asioista väliaikaisia yksityisiä sopimuksia⁴. Uusliberaalin finanssitalouden innovaatioihin kuuluu Lazzaraton mukaan yhteiskunnallisten suhteiden muuttaminen sopimukseen perustuviksi. Esimerkiksi työttömyysturvan tai toimeentulotuen saaminen vaatii sopimuksen muotoon laaditun hakemuksen täyttämistä. Näin palvelut ja instituutiot näyttävät lopulta vain henkilökohtaisina sopimuksina.

Lazzarato hyödyntää myös foucault’laista ajatusta, jonka mukaan tekniikoilla pyritään tekemään yksilöstä ”oman elämänsä yrittäjä”. Itseen kohdistuva työ, esimerkiksi itsen muokkaaminen maksukykyiseksi tai itsenäiseksi ja aina valmiudessa olevaksi työmyyräksi, nähdään ”vapaaksi”. Päämääränä on kuitenkin siirtää riskit yksilölle, siinä missä hyvinvointivaltion turvaverkon tarkoituksena yleisesti pidetään riskien jakamista. Esimerkiksi oikeus asuntoon muuttuu oikeudeksi asuntolainaan, ja oikeus opiskeluun vaihtuu oikeudeksi opintolainaan. Valtion muoto muuttuu *welfaresta* *workfareksi*. Taustalla on ristiriitainen ajatus siitä, että kustannukset eli tuet ja mieluusti myös palkat on saatava alas, mutta kulutuksen on jatkuvasti nouseva. Ongelmana on, että tuensaaja, kuluttaja ja tekijä (työläinen) ovat yksi ja sama henkilö.

Velkatalouden subjektituotannossa yksilöllistäminen ja oman elämän yrittäjäisyys ei ole vain kurinpidollista. Toimenpiteillä arvioidaan myös subjektin takaisinmaksukykyä, ja yksilön toimintaa ja elämäntapaa punnitaan moraalisesti. Tarkoitus on painostaa työtön yksilö ponnistelemaan maksimoidakseen työllistettävyytensä. Muuten paljastutaan ”huijareiksi, jotka elelevät yhteiskunnan kustannuksella ja nostavat tukia” (118). Lazzaraton mukaan arvioinnin lisääntyminen johtaa ihmisten toimintakyvyn riistämiseen

ja pakkolunastamiseen. Halutaan kutistaa päätöstentteon tilaa. Tämä laajenee työhönkin: erilaisilla säännöksillä estetään tilannearviointi, ongelmien harkinta ja valintojen tekeminen. On pakko seurata säännöksiä ja alistua näin valvonnalle.

Lazzaraton tulkinnassa hallinnallisuus on tuottanut alistetun subjektin lisäksi ”kollektiivisen kapitalistin”. Velkatalous on yksi ”järjestely”, joka pitää tämän moninaisuuden koossa. Kapitalismi käyttää, hallitsee ja ohjaa rahoituksen virran suuntaa: raha on ”kykyä muokata valtasuhteita ja subjektivoitumisprosesseja” (75). Lazzaraton käsitys finanssikapitalistisesta luokasta yhtenäisenä kokonaisuutena ei ole kuitenkaan täysin vakuuttava. Yhdistävänä tekijänä näyttyy lopulta vain Nietzschenkin hyödyntämä ”porvarillinen ihmiskäsitys”, jonka mukaan velka on syntiä. Toisaalta OECD:n ja Oxfamin tuoreet tutkimukset antavat käytännöllisempiä merkkejä yhdenlaisen ”luokan” olemassaolosta: kourallinen ihmisiä omistaa puolet maailman varallisuudesta⁵.

Lazzaraton pessimistisen näemyksen mukaan uusliberaalit finanssikapitalistit ovat voittaneet jo ajat sitten. He ovat kyenneet määrittämään monia historiallisia työväenliikkeen saavutuksia. Ennen kaikkea he ovat onnistuneet muodostamaan objektiivisen mitan, velan, jolla toimet legitimoidaan. Erityisenä ”välittäjänä” tässä ”velalle perustuvassa kapitalististen valtasuhteiden uusintamisessa” on valtio (86). Kun julkisen talouden alijäämä kasvaa julkisten menoleikkausten ja veronalennusten seurauksena, lainoittajat voivat ostaa joukkovelkakirjoja. Valtion ja finanssipolitiikan välinen ero katoaa: luotto- luokitusyhtiöt ja esimerkiksi IMF saavat kansallisvaltiot tanssimaan pillinsä mukaan. Lazzarato itsekin tasapainoilee valtion hyödyllisyyden ja rajoittavuuden välillä. Hän ei myöskään huomioi ajatusta, että valtio voisi saada lainaa negatiivisella korolla. Toisaalta, kysymyksenä näyttäisi olevan juuri se, minkälaiselta instanssilta velka otetaan.

Epäilyttävää onkin, että luottoluokitusyhtiö eli yksityinen taho pystyy arvioimaan julkisen tahon. Lazzaraton tämä ei ole millään tavalla demokraattista vaan suoranaista mielipiteen valtaa. Luottoluokitusyhtiöt saavat maksuja samoilta pankeilta, yrityksiltä ja laitoksilta, joita arvioivat. He ovat siis käytännössä esteellisiä toteuttamaan virkaansa, mutta tämä, kuten Lazzarato toteaa, ei näytä hetkauttavan ketään. Kansalaiset on suljettu pois päätöksenteosta säästöohjelmilla, ja päätöksenteon hoitavat enää virkamiehet.

Uusliberaali elämä

Valtion velan avulla uusliberalismi on Lazzaraton tulkinnaissa näin ulottanut lonkeronsa kaikkialle. Talouden ja politiikan subjektien *homo economicus* ja *homo juridicus* rinnalle astuu *homo debitor*. Lazzaraton katsannossa juuri talouskuripolitiikan tarkoituksena on tuottaa velkaantunut ihminen. Sosiaalipalvelut takasivat hallinnan ohella myös oikeuksia ja palveluita ihmisille, mutta nyt kun oikeuksia leikataan, jäljelle jää enää kontrolli. Sosiaaliset oikeudet muutetaan sosiaalisiksi tai yksityiseksi velaksi ja hyvinvointivaltion käyttäjä velalliseksi. Muutoksen seurauksena ”asiakas” omaksuu edellytetyt käyttäytymismallit.

Klassisille taloustieteilijöille kapitalismissa oli koronkiskonnan ohella myös vallankumouksellinen puolensa. Kapitalismi tuotti kehitystä ja antoi tilaa uudelle sosiaaliselle järjestykselle. Lazzarato tähden-tääkin, että nykyinen uusliberalismi on muodostunut katkokseksi jopa klassisen liberalismiin jatkumossa. Deleuzen ja Guattarin mukaan klassisen kapitalismin jako ’tuottavaan’ ja ’tuottamattomaan’ (Marx ja Adam Smith) ei enää pidä paikkaansa. Järjestelmä on menettänyt progressiivisen luonteensa, ’vastatuotanto’ on vienyt voiton kapitalismin tuottavasta voimasta. Vastatuotannon voi tiivistää kapitalismin jatkuvaksi kasvu- ja laajentumispyrkimykseksi: kun kapitalismi ei kykene maantieteellisesti laajenemaan ja kasvamaan loputtomasti, se alkaa tuottaa niuk-

kuutta omien rajojensa sisäpuolella – yleensä sinne missä niukkuutta ei ole ollut. Vastatuotanto tuottaakin tuotannon piirissä jatkuvasti puutteen ja riiston tilaa, ja erityisesti tämä ilmenee valtion ja yksilöiden velkaantumisenä. Lazzarato mainitsee esimerkiksi myös tieteen kehityksen, joka tuottaa hyvää mutta samalla ”vastatuottaa” ydinaseiden kaltaista tuhoisia teknologioita.⁶

Taloudellinen kasvu on lopulta lupaus onnesta, joka ei tule koskaan toteutumaan. Oikeampaa on todeta, että onni on kosketanut vain harvoja ja valittuja. Viimeisen 30 vuoden heikkokin kasvu on kaksinkertaistanut kehittyneiden maiden BKT:n, mutta taloudellinen epätasa-arvo on syventynyt. Ratkaisuksi Lazzarato tarjoaa hyvin laajoja uudistuksia. Velkojen osalta hän on hyvin selkeä: kaikki velat on mitätöitävä ja on päätettävä irti ihmissuhteet näivettävästä velan moraalista diskurssista. Sen lisäksi demokratia olisi tavalla tai toisella keksittävä uudelleen, mutta mahdollisimman globaalissa mielessä: poliittisena tilana ei voi toimia enää kansallisvaltio.

Lopuksi

Lazzaraton kirja on hyvin suomennettu ja oivallinen filosofinen katsaus velkaan. Teoksessa on jatkuva riski kulkea käsitteet edellä, jolloin esimerkiksi lähes kaikki finanssikapitalismin toimet näyttävät automaattisesti velkatalouden ruumiillistumina. Tästä kuitenkin selvittää (osittain) sopivalla määrällä konkreettisia esimerkkejä, pääosin Ranskasta ja Italiasta. Moneen kohtaan löytyisi verrokki Suomestakin⁷. Lazzarato tukeutuu myös edellä mainitun André Orléanin analyysiin. *Velkaantuneen ihmisen* perusteella on harmi, ettei hänen teoksiaan ole suomennettu eikä oikeastaan käännetty englanniksikaan.

Hauskan piikikäs loppukaneetti teokselle on italiankielisen laitoksen esipuhe, joka on kirjoitettu vuosi ranskankielisen alkutekstin ilmestymisen jälkeen. Lazzarato tarjoaa lisää esimerkkejä ja lataa täyslaidallisen IMF:n, ”päättäjien”, median,

”Saksan mallin” sekä koko velkatalouden niskaan. Osansa saavat myös ”punavihreät” poliitikot, joilla on ollut näppinsä pelissä katastrofaalisissa uudistuksissa. Filosofisen näkökulmansa ja ratkaisuehdotusten yleisyyden takia Lazzaraton teos kokoaa myös kritiikkiä, jonka perustalta voisi lähteä suunnittelemaan vaihtoehtoja – kenties Euroopan laajuista varasuunnitelmaa?⁸

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. esim. Tim Jackson, *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*. Earthscan/Routledge, New York 2011, 24–25.
- 2 David Graeber, *Debt. The First 5000 Years*. Melville House, New York, 2014, 43–73, 76–78, 410–411, viitteet 8 & 10; ks. myös Gilles Deleuze & Félix Guattari, *Anti-Oidipus* (Lanti-CEdipe, 1972). Suom. Tapani Kilpeläinen. Tutkijaliitto, Helsinki 2010, 173–174, 212–221.
- 3 Ks. esim. Ville Yliaska, *Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Into, Helsinki 2014, esim. 69–74; Maurizio Lazzarato, *Neoliberalism in Action. Inequality, Insecurity and the Reconstitution of the Social*. Käänt. Couze Venn. *Theory, Culture & Society*. Vol, 26, No. 6, 2009, 109–133.
- 4 David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press, Oxford 2005, 4.
- 5 Ks. esim. OECD:n tutkimus toukokuulta 2015 (verkossa: oecd.org/els/in-it-together-why-less-inequality-benefits-all-9789264235120-en.htm) sekä tuore Oxfamin tutkimus (verkossa: oxfam.org/en/research/economy-1). Erityisesti Oxfamin tutkimus huomioi myös velan ja kuvaa miten suuri omaisuus tuo valtaa, luottoa sekä velkaa. Ks. myös: vox.com/2015/1/22/7871947/oxfam-wealth-statistic.
- 6 Ks. vastatuotannosta myös esim. Deleuze & Guattari 2010, 269–270.
- 7 Kotimaisesta viitekehystä ja esimerkeistä, ks. Jyri & Jera Hänninen, *Suomalainen velkakirja. Ihmisten elämä velkaantuvassa maassa*. Into, Helsinki 2015. Ks. myös finanssikapitalismin tarkemmin pureutuva rinnakkaisteos, Christian Marazzi, *Finanssikapitalismin väkivalta* (Finanza Bruciata, 2009). Suom. Eetu Virén. Tutkijaliitto, Helsinki 2015.
- 8 Ks. A Plan B in Europe -liikkeestä: europlanb.eu ja diem25.org